

dr. Petrasovszky Anna

**SZIBENLISZT MIHÁLY TERMÉSZETJOGA, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL AZ ÁLLAMRA**

(PhD értekezés tézisei)

Miskolc
2011.

Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

dr. Petrasovszky Anna

**SZIBENLISZT MIHÁLY TERMÉSZETJOGA, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL AZ ÁLLAMRA**

PhD értekezés

(a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar „A magyar állam-
és jogrendszer, jogtudomány továbbfejlesztése, különös tekintettel az
európai jogfejlődési tendenciákra” című doktori programja)

tézisei

Miskolc
2011.

I. A kutatás célkitűzései

Értekezésem célja, hogy Szibenliszt Mihály „*Institutiones juris naturalis*” című művének tudományos feldolgozása alapján bemutassam a szerző természetjogi koncepcióját, különös tekintettel az államról vallott nézeteire. E szándékomat kettős cél vezérelte. Egyfelől az, rámutassak arra, milyen volt a 19. század hajnalán az a közjogi felfogás, amelyre támaszkodva a reformkor hazai politikai szereplői megfogalmazhatták a polgári kor igényeinek megfelelő közjogi tartalmú elképzeléseiket. Másfelől Szibenliszt Mihály államkoncepciójának elemzése lehetőséget nyújt arra is, hogy rávilágítsak azon állami szerepfelfogásra, melyet elsőként a 17-18. században a partikularizmust felszámoló központosított európai államok közjogászai fogalmaztak meg, s melynek a polgári szabadsággal való összebékítése a 19. század egyik jellegadó programja lett.

Szibenliszt főművének tekinthető természetjogi tankönyv elemzése – mindamellett, hogy eddig annak beható vizsgálata nem történt meg – jelentős mértékben hozzájárulhat ahhoz is, hogy árnyaltabb képet kapjunk a korabeli magyar jogbölcseleti hagyományokról. Felfedezzük azokat az értékeket, melyek Szibenliszt azon törekvésében érhetőek tetten, amelyek során megkísérelte a hivatalos osztrák jogbölcselelő, Karl Anton Martini több szempontból is túlhaladott természetjogát a kor szelleméhez igazítani.

Szerzőnk az „*Institutiones juris naturalis*”-ban természetjogászként szól hozzánk, munkájában bölcseleti szempontból igyekszik elemezni azokat a jogintézményeket, melyek a korbéli természetjog kötelező tárgyai voltak. A 18. század végéig kialakult természetjogi ismeretanyagból összeállított egy kétkötetes összegző tanulmányt, melyet jogi tankönyvnek szánt, s a kor követelményeihez alkalmazkodva kiváló latinsággal fogalmazott meg. Műve azon 19. századi ismeretek elméleti alapozását is nyújtja, melyek az államra mint társadalmi jelenségre vonatkoznak.

Szibenliszt Mihály abban a korban alkotott, amikor a jogbölcselet az úgynevezett természetjogi – későbbi észjogi – iskola megalakulásával önálló

tudománnyá vált. E korszak jogbölcselei feladatuknak tartották, hogy a természetjog tartalmát részletesen meghatározzák, az emberi természetből észjogi kódexeket vezessenek le. Ez az irányzat a magyar jogbölcseletben még a 19. században is számos képviselőre talált. Szerzőnk 1820-ban napvilágot látott művével a magyar természetjogi irodalom azon képviselői közé sorolható, akik a kanti észjog hatása alatt alkottak, és az előbb vázolt feladatnak is meg kívántak felelni.

Szibenliszt természetjogi intézményei alapvetően nem térhettek el Karl Anton Martini azon természetjogi felfogásától, melyet Magyarországon egészen a kiegyezésig kötelező jelleggel oktattak. E hivatalos jogtudományi irányzatnak hazánkban elsőként Szibenliszt fordított hátat, mert műve az időközben megtörtént osztrák természetjogi szemléletváltást is megjelenítette. Intézményei elsőként tolmácsolták Franz Zeiller és Franz Egger nézeteit, melyek már az új szellemű kanti felfogásnak is helyet adtak. Martini tanszéki utódaiként oktató Zeiller és Egger természetjogi munkáit Bécsben ekkorra hivatalosan is egyetemi tananyagként nyilvánították. Természetesen a Zeiller-Egger-féle természetjogi felfogás is Martini tételeiből indult ki, azokat magyarázta, de az új tudományos szemléletnek megfelelően a jogtan és erkölcs tan egymástól való pontosabb elhatárolására, és az egyes jogintézmények precízebb definiálására törekedett. Intézményi publikálásával Szibenliszt a természetjog-tanári tapasztalatait felhasználva olyan tankönyvet adott tanítványai kezébe, amely segítséget nyújtott a kötelezően előírt természetjogi tananyag alkotó értelmezéséhez. Ennek során olyan elemző mű született, mely saját gondolatmenetet és szerkesztési felfogást követ. Azokban az esetekben, amikor Martini tételeit cáfolja, eltérő véleményét gyakran Zeiller és Egger nézeteire alapozza.

Szibenliszt 20. századi legrészletesebb értékelését Szabó Imrétől kapjuk, aki elemzésében szerzőnk jogbölcseletét visszafogottnak, a kanti eszméket csak óvatosan felvállalónak nevezi, melynek során a kanti kérdésselvetésekre gyakran „feudális” tartalmú válaszokat ad. Szabó Imre szerint Szibenliszt államfelfogásában maradéktalanul Martinit követte. Értekezésemben igyekeztem e megállapításokat is megvizsgálni, különösen annak fényében, hogy Szibenliszt természetjogi intézményeinek államra vonatkozó tanítása beható vizsgálatnak még nem volt tárgya, annak ellenére, hogy természetjogának jelentős részét ez a terület tette ki.

Mindezek előtt célszerűnek láttam felvázolni azokat a folyamatokat, amelyek a magyar jogbölcseleti oktatás kialakulásához vezettek. Rá kívántam mutatni a kor azon követelményeire, amelyek Szibenliszt számára e téren kihívást jelentettek, s melyeknek – végkövetkeztetésem szerint – igyekezett az adott körülmények között magas színvonalon megfelelni.

Ezt követően a természetjogi intéciók szerkezetének bemutatása mellett igyekszem körvonalazni azokat az általános természetjogi elveket, amelyeket tankönyvében következetesen érvényesít, s melyeket az államra vonatkozóan is konzekvensen alkalmaz.

Szibenliszt természetjoga az egyén és a társadalom vizsgálatára összpontosít. Az államhoz mint az egyének legjelentősebb társas formájához az individuum elemzéséből kiindulva, a társulások általános jellemvonásain, majd azok különös típusainak vizsgálatán keresztül jut el. E rendszert követve mutatom be Szibenliszt természetjogi államfelfogását, amely a 19. század elejére kialakult önálló jogbölcseleti irányzat megismeréséhez nyújt kiegészítő adalékot és értelmezést.

II. A kutatás módszerei, forrásai

Ahogy azt említettem, Szibenliszt természetjogának legutóbbi tudományos értékelését Szabó Imre adta, aki szerint Szibenliszt államfelfogásában kritikátlanul Martinit követte. Ezért elsődlegesen e két természetjogi rendszer államjogi szempontú összevetését tartottam fontosnak. Ehhez Szibenliszt *Institutiones juris naturalis* című latin nyelven írt kétkötetes természetjogi munkájának 1830-1831-es második kiadását, és Martini művei közül az 1795-ben *De lege naturali positiones*, valamint *Positiones de iure civitatis* címmel latin nyelven publikált változatokat használtam fel, melyeknek – a *De lege naturali positiones* kivételével – nincsenek magyar fordításai. Ezek mellett áttekintettem Martini természetjogi tételeinek Dienes Sámuel által magyarra fordított és 1792-ben kiadott szövegét is, tekintettel arra, hogy jelenkori magyar nyelvű szakirodalom legtöbbször erre a műre hivatkozik.

Fontosnak tartottam megvizsgálni azon korabeli szerzők munkáit is, akikre Szibenliszt támaszkodik. Így nem hagyhattam figyelmen kívül a kor újabb szellemi irányzatának helyt adó Franz Zeiller 1802-ben kiadott „*Das natürliche Privatrecht*” című művét – melynek *Jus naturae privatum* címmel latin fordítása is megjelent, – és Franz Egger 1809-ben „*Das natürliche öffentliche Recht*” címmel megjelentetett, Martini természetjogát értelmező munkáját sem.

Hasonlóan fontosnak tartottam feltárni azt, hogy milyen mértékben jutnak érvényre Szibenliszt művében a kanti eszmék, melyek főleg az általános természetjogi elvek tárgyalásánál érhetők tetten. Figyelmet fordítottam annak vizsgálatára is, hogy a hivatali katedrán Szibenlisztet váltó Virozsil Antal természetjogi művei – az 1833-ban megjelent *Jus naturae privatum* és az 1839-ben publikált *Epitome juris naturalis* – témámhoz kötött részeikben mennyiben hoznak újat Szibenliszt természetjogához képest, vagy éppenséggel mennyiben követik a Martini-féle természetjogi felfogást.

III. A tudományos eredmények összefoglalása, hasznosítási lehetőségei

Az értekezésben vizsgált tárgykörök reményeim szerint hozzájárulnak ahhoz, hogy a 19. század eleji magyar jogtudomány elméleti műveivel kapcsolatban mélyrehatóbb ismereteket szerezzünk. Szibenliszt tankönyve egy olyan korban fogalmazódott meg, amikor az észjogi természetjogra történő hivatkozás alapul szolgálhatott reformgondolatok megfogalmazásához. A racionális észérvekre építő gondolati rendszer lassan kiszorította a bibliai tételekkel, szentírási idézetekkel alátámasztott természeti törvényekre, az Isten által belénk oltott jogra való utalást. Ez érhető tetten az 1840-es évek olyan reformereinél, mint Deák Ferenc, Eötvös József, akik Szibenliszt-tanítványként hatékonyan képviselték az újfajta gondolkodást.

A szibenliszti koncepció a természetjogot nem az emberi természet tulajdonságaira, annak részletes – Martininál, de még Virozsil Antalnál is több paragrafust kitevő – etikai jellegű vizsgálatára alapozza, hanem – az absztrakt racionalizmus elvének megfelelően – magából a tiszta észből vezeti le. Ennek során Kant elméletét követi, mivel a természetjog szerinte is a racionális vizsgálatnak alávetett jogos és jogtalan megkülönböztetése során nyilvánul meg a legtisztábban. Azt vallja, hogy az emberi természet az érzéki tapasztalás nyomán a „boldogságra” törekszik, a racionalitás mint magasabb rendű képesség alapján azonban már olyan cselekvést követ, amely minden más értelmes lény számára jogszerűnek, törvényesnek minősül.

1. Szibenliszt a jog definiálását is kanti gondolatokra alapozza, amennyiben a jog és a jogrend fogalmához nála is hozzátartozik a kényszerítésre való felhatalmazás (*coactio*). A természetjog mibenlétét a pozitív joghoz való viszonyával is igyekszik megvilágítani. Míg a természetjog univerzális érvényű elveket fogalmaz meg, és szükségképpen, addig a pozitív jog önkényes döntésen alapuló, partikuláris jellegű, továbbá bizonyos feltételekhez kötöttség, azokhoz történő igazodás, valamint időlegesség jellemzi.

2. A természetjogi elvek felmutatásán túl lényegesnek tartja ezen elveknek a gyakorlatban való hasznosítását is, s arra figyelmeztet, hogy a társadalmat nem csak elvont részleteiben, hanem annak legspecifikusabb viszonyaiban is szükséges elemezni, tehát a pozitív jogok tanulmányozása legalább ilyen fontos.
3. A természetjog etikától való elhatárolásában Szibenliszt elődeihez képest következetesebb, ennek jeleként az etika kérdéskörébe tartozó fogalmak értelmezésével alapvetően nem foglalkozik. Amennyiben ezt kivételesen teszi, annak jogi szempontból van jelentősége. Így például hangsúlyozza, hogy a jogokkal minden esetben kötelezettségek járnak, s e jogelvnek később – az uralkodói jogok bemutatásakor – nagy jelentőséget tulajdonít. Ennek megvilágítására bocsátkozik a veleszületett jogokkal (*jura connata*) párhuzamban álló veleszületett kötelezettségek (*obligationes connatae*) elemzésébe. Ezek olyan erkölcsi kötelezettségek, mint a másik emberrel szembeni méltányosság, annak elismerése, hogy minden ember egyenlő (*jus aequitatis*), a másik ember irányában kinyilvánítandó segítségnyújtási kötelezettség (*juvare*), a másik ember iránti szeretet (*caritas*), az ellenséggel szembeni méltányos elbánás (*officia erga inimicum*), s végül a jogsértő magatartástól való tartózkodás (*abstinentia a violatione juris*).
4. Az ember veleszületett és szerzett jogai tárgyalása kapcsán számos emberi jog – így a személyes szabadságból fakadó önfenntartás és tökéletesedésre irányuló jog (*jus conservandi et perficiendi corpus*), a lelki egészség megőrzéséhez (*jus conservandi et perficiendi corpus*) és az ebből következő szabad gondolat- és vélemény-nyilvánításhoz (*jus liberae cognitionis et liberae communicationis idearum*), a jó hírnévhez fűződő jogok (*jus bonae aestimationis*) – tárgyalása mellett a legrészletesebben a tulajdonjogról szól. Ebből is látható, hogy – bár a tulajdonjogot szerzett jogként definiálja – mégis fontos, alapvető jognak tekinti. Azáltal, hogy a tulajdonjogot szerzett jogként a főhatalom jogával (*imperium*) állítja párhuzamba, az államhatalom önkényes megszerzésének jogtalanságát hangsúlyozza. Az államhatalom megszerzése a tulajdonszerzéshez hasonlóan ugyanis konszenzuson alapszik, ami kizárja többek között az Isten kegyelméből történő uralkodásra való hivatkozást.

5. A természetjog mibenlétének magyarázatakor Szibenliszt szakít azzal a Martini által megfogalmazott tétellel, mely szerint a természetjog lehetőségei végső soron Isten lényében keresendők, s mely elgondolás még mindig a természetjog teológiai megalapozottságát hangsúlyozza. Szibenliszt ezzel is a természetjog etikától való elhatároltságát kívánja érzékeltetni.
6. A szerző művében utal a természetjognak Kantnál is alkalmazott magán- és közjogra történő felosztására, ám e helyett a társadalmon kívüli (*jus extrasociale*) és társadalmi jogra (*jus sociale*) történő tipizálást választja. Ez felel meg leginkább annak a rendszernek, amibe a nemzetközi jog is viszonylag könnyen beilleszthető, melynek tárgyalását azonban – Martinitől eltérően – a társadalmon kívüli részbe utalja. A természetjog magán- és közjogra történő tagolásával a Zeiller-Egger-féle elgondolás mellett tör lándzsát, ragaszkodva azonban saját rendszerbeli elképzeléseihez is.
7. Szibenliszt a társulás (*societas*) általános szabályszerűségeit természetjogának második részében, „A társulások joga” cím alatt mutatja be. Ehhez a részhez kapcsolja azonban az alapvető társulás-fajtákra, a családra és az államra vonatkozó ismereteket is, mint a társulások különös szabályait. E – mind Martini mind Zeiller és Egger rendszerezésétől eltérő – tematizálás azon a megfontoláson alapszik, hogy célszerű megvizsgálni azt a társadalmi alapot, amely az állammá szerveződés kiindulópontja. Ebből a szemszögből lehet azokat az általános törvényszerűségeket kikövetkeztetni, amelyek az államra mint az emberi együttélés legmagasabb formájára is érvényesek. Így kerül sor a *societas* fogalmának olyan meghatározására, melynek fogalmi elemei valamennyi *societas*-típus esetében hiánytalanul felismerhetőek: nem hiányozhat egyetlen társulásnál sem a szerződéses alap, a közös cél, a közösségi térben való morális személyként való megjelenés és az ehhez kapcsolt jogalanyiség.
8. Szibenliszt következetesen vallja azt a véleményt, hogy minden társaság szerződés alapján jön létre. Ezzel elutasítja a Martini által említett alternatív eredetfelfogást, amely szerint a társaság nemcsak szerződés útján, de törvényi parancsból is keletkezhet. A törvényen alapuló társaságra Martini, de Zeiller-Egger is a szülő-gyermek alkotta közösséget említi példaként, melynek eredetét Szibenliszt –

ragaszkodva a szerződéses alaphoz – kontraktusra, még pedig a házassági szerződésre vezeti vissza, melynek tartalma kiterjed a születendő gyermekek felnevelésére is.

9. Szibenliszt álláspontja szerint a közös cél hiánya miatt nem lehet valóságos *societas*-ként figyelembe venni az úr és szolga közötti viszonyt (*societas herilis*). Szerinte erre a munkaszerződés (*locatio conductio operarum*) szabályai vonatkoznak, amivel szerzőnk fogalmilag zárja ki a szolgáltság, egyúttal a rabszolgaság kérdéskörének természetjogi relevanciáját. Szibenliszt megnyilatkozásai e tekintetben arra utalnak, hogy az alávetett viszonyrendszer a közjog, nem pedig a magánjog sajátossága, ahol alapvetően a jogegyenlőségnek kell érvényesülnie.
10. Szibenliszt a társaságot létrehozó szerződések mindhárom típusának (*pactum unionis, pactum constitutionis, pactum subjectionis*) külön-külön is önálló joghatást tulajdonított. Ezáltal szakít az egységes államszerződés Martini által képviselt felfogással.
11. Szibenliszt a társaságok két alaptípusát különböztette meg, úgy mint: egyenlőségen alapuló és egyenlőtlenségen alapuló társaságot. A döntéshozatali rend tárgyalása szempontjából az előbbi fontosabb. Az egyenlőségen alapuló társaságok esetében a beleszólási jog valamennyi tagot egyenlő mértékben illeti meg, a szavazatok nem lehet súlyozni. A döntés pedig alapesetben egyhangú szavazatok alapján hozható meg, mely a tagság egyöntetű akaratát fejezi ki. Mivel a vélemények egyeztetésének nehézkessége folytán az egyöntetű döntés ritka, ezt a problémát egy egyenlőségen alapuló társaságnál úgy lehet kiküszöbölni, ha a tagok egyhangú döntéssel előzetesen meghatározzák azokat az ügyköröket, melyekben eltérő szavazati rendet igényelnek. Szibenliszt ezzel cáfolja azt a – később még Virozsil Antal által is követett – nézetet, amely szerint az egyenlőségen alapuló társaságnál szükséghelyzetre hivatkozva előzetes egyeztetés híján is lehetne többségi szavazattal döntést hozni.
12. A társaságok speciális elemzését Szibenliszt azon két társaság-típusra korlátozza, amelyek egyetemes jelleggel minden emberi közösségnél megtalálhatóak. Így kerül sor a családi közösség (*societas domestica*) és az állam (*societas civilis*)

tárgyalására. Több okból nem sorolja ide az egyházakat. Hasonló logika mentén veszi ki a *societas domestica* köréből az úr és szolga közötti viszonyt, mely szerinte a *societas*-ra jellemző jegyeket nem viseli maradéktalanul magán.

13. Az állam *societas*-jellegéből Szibenliszt fontosnak tartja hangsúlyozni a közjóra, mint közös célra való törekvést, hiszen az államhatalom gyakorlásakor szem előtt kell tartani a célhoz kötöttséget. Kifejti továbbá, hogy egy állami közösség létrehozására ugyanazon szabályok vonatkoznak, mint bármely más társaságra, így a társasági szerződések három típusának, az egyesülési, az államformát meghatározó és az alávetési szerződésnek önmagukban is jelentős joghatásuk van.
14. Az államiság fogalmi elemeire Szibenliszt külön nem utalt, azonban a *societas civilis* alapvető sajátosságainak elemzésekor az állami főhatalom mellett kitér az állam népességére és területére is. Az állam polgárainak alávetett státusza Szibenliszt értelmezésében törvényi alávetettséget jelent, sőt a szerző az államhatalom passzív részeseiként tekint rájuk. A *civilis nexus* jogok és kötelezettségek összessége, melyet az alattvalók és az államhatalom gyakorlója viszonylatában, közjogi tartalommal kell értelmezni. E tekintetben azonban Szibenliszt hangsúlyozza, hogy sem nemi alapon, sem vallási hovatartozás vagy vagyoni állapot szerint, sőt végső soron faji jelleggel sem lehet különbséget tenni az állampolgárok között.
15. Az állam területi felségjogáról szóló részt formailag a hagyományos rendszer szerint tárgyalja. Ennek alapján a területi felségjog az állami felségjogok egyik alfaja. A *jus territoriale* elemzésekor azonban kiviláglik, hogy nem ért egyet azzal a felfogással, amely az állam területét a fejedelem magántulajdonának tekinti. Szerinte a területi felségjog csak közjogi szempontból értelmezhető, ez egy olyan jog, amely az állam saját területén való uralmát jeleníti meg. Az államnak azt a jogát fejezi ki, melynek folytán az államfelség gyakorlója jogszerűen határozhatja meg a területén tartózkodó állandó és ideiglenes alattvalók cselekedeteit, azaz ott legitim módon kormányozhat. Ezzel a megközelítéssel Szibenliszt tartalmilag eltávolodik attól a felfogástól, amely a területi felségjogot az állami felségjogok részjogosultságaként értelmezi.

16. Az államhatalom jellemzésekor ismertetett klasszikus attribútumokat Szibenliszt nem tartja korlátlanoknak. Azok csak olyan módon érvényesülhetnek, hogy az adott állam hatalmát saját hatáskörén belül gyakorolja, vagyis az államhatalom nem lépheti túl az állami cél, a közjó eléréséhez kijelölt korlátokat. Szibenliszt az állami főhatalmat (*imperium*) mint szerzett jogot párhuzamba állítja egy másik szerzett joggal, a tulajdonjoggal (*dominium*). A tulajdonjog mintájára az állami főhatalmat ugyanúgy részjogosultságokra lehet osztani. Ezzel a megállapításával a hatalommegosztás elvének készít gondolati előteret.
17. Az államhatalom, más néven közhatalom, olyan alapvető fontosságú jog, amely meghatározza azokat az érvényes jogrend szerinti eszközöket, amelyek szükségesek az állam, azaz a közösség céljának megvalósításához. Továbbá feljogosít ezek foganatosítására – olvassuk a szibenliszti megfogalmazást, ami ily módon az államhatalom gyakorlását a fennálló jogrend keretei között képzelel el. Ez a jog a tulajdonjoghoz hasonlóan kizárólagos jog, vagyis egyetemes jelleggel egyedül a szuverén államot illeti meg. Az államhatalom bizonyos részjogosultságokra oszthatósága nem mond ellent az államhatalom oszthatatlanságát hangoztató gondolatnak, mely oszthatatlanság arra utal, hogy az állam rendelkezik valamennyi felségjoggal, azokon nem osztozik más, nem állami szintű szerveződésekkel, tehát kizár mindenféle partikularizmust, rendi tagoltságot.
18. Az államhatalom – mint láttuk – nem korlátlan jogosultság, terjedelmét számos tényező korlátozza. Első tényező a szerzett jogi jellege, tehát korlátozzák azok a szerződések, amelyek létrehozásához vezettek. További korlát az alapvető felségjogok (*jura majestatica essentialia*) körében a célhoz kötöttség, vagyis csakis annyi jogosultságot foglalhat magába, amennyi a jogbiztonság fenntartásához szükséges. A járulékos (*jura majestatica accidentalia*), vagy más néven származékos felségjogok (*jura acquisita*) tekintetében pedig a szerződésmód jellege határolja be, amely az állam irányítója és az alattvalók közötti szerződés tartalmától függ. Szintén a korlátlan hatalomgyakorlás ellen irányul a felségjogok képviselői jogként (*jura repraesentativa*) való értelmezése, miszerint az állam irányítója az alattvalók nevében, az állam képviselőjeként gyakorolja az államhatalmat.

19. Az államhatalom megosztását Szibenliszt egyelőre leíró jelleggel, jogtechnikai megoldásként értelmezi, s ennek alapját abban a hármasságban látja, amely valamennyi társaságot jellemez, s melyet bővebben az egyenlőtlenségen alapuló társaság elemzésekor fejt ki. Így normaalkotásról, azok érvényre juttatásáról, valamint a normák érvényesülésének felülvizsgálatáról beszél. Ezek azok az irányítási eszközök, amelyek alapvetően, univerzális jelleggel valamennyi társaságnál megfigyelhetők.
20. A normaalkotás jogának (*potestas legislativa*) terjedelmét szintén az állam céljához igazítja. Szerinte szükség van arra, hogy az alattvalók cselekedetei összhangban legyenek az állam céljával. A jogkövető magatartás pedig megköveteli, hogy a követendő normákat kihirdessék, nehogy egyes alattvalók esetében részrehajló jellegű egyedi döntések szülessenek. Ezzel Szibenliszt tulajdonképpen azt a fontos elvi tételt fogalmazza meg, hogy a törvények mindenkire egyaránt kötelező érvényűek legyenek. A jogalkotás személyi követelményeiről az a véleménye, hogy a jogalkotáshoz szükséges jogi komplex szaktudást – ami egyetlen jogtudós személyében csak nagyon ritkán fedezhető fel – leginkább a törvényalkotásra felhatalmazott népgyűlések, törvényelőkészítő testületek képesek megjeleníteni. Ezzel pedig Szibenliszt már a parlamentarizmus igénye felé tereli olvasói gondolatmenetét. Az állami törvények kötelező erejét Martinitől eltérően nem a főhatalomból, hanem a konszenzusból eredezteti, azaz társadalmi szerződésben vállalt kötelezettségként értékeli.
21. Szibenliszt egy sajátos „jogszabálytan” keretében ad hangot annak a véleményének, mely szerint az állami törvények tárgyai csak akaratunktól függő, s külsőleg megnyilvánuló cselekedetek lehetnek. Ezen túl vannak olyan alattvalói cselekedetek is, melyek nem tartoznak semmiféle állami fórum hatáskörébe, ahol a polgári szabadság érvényesül. A törvényalkotónak tehát a polgárok szabadságát mindig szem előtt kell tartania, ezt a szabadságot csupán alapos okból és csakis törvényi szabályozással lehet korlátozni.
22. Szibenliszt meggyőződése szerint a jogegyenlőség elve azt kívánja, hogy a törvények mindenkire kötelezők legyenek. Ennek az elvnek azonban az emberek fizikai és szellemi egyenlőtlensége miatt nem mindig lehet érvényt szerezni. Éppen

ezért Szibenliszt szerint bizonyos esetekben helye van a pozitív diszkriminációnak, amikor is a méltányosság vezethet arra, hogy a törvény hatálya alól bizonyos honpolgárokat kivegyünk. Mindezek mellett Szibenliszt osztja azt a nézetet, mely szerint a jogalkotót, mint az államhatalom gyakorlóját megilleti az a jog, hogy magát az állami törvények kötelező ereje alól kivegye, ezek alól mentességet élvezzen. Ezen elv az államhatalom felelőtlenségét és a sérthetlenségét fejezi ki. Hozzáteszi azonban, hogy az alapvető természeti törvényeknek megfelelő állami törvények rá nézve is kötelező jelleggel bírnak, sőt ezek betartására ugyanúgy kényszeríthető, mint bármely alattvaló.

23. Az állam felügyeleti jogköre (*potestas inspectoria*) keretében az államhatalom felméri azokat a helyzeteket, körülményeket, melyek figyelembe vételével az állami célok eléréséhez szükséges eszközök meghatározhatóak. A természetes és morális személyekre vonatkozó állami felügyelet legfőbb célja, hogy az alattvalók cselekedeteit összhangba hozza az állam céljával, és törekedjen a társadalomra veszélyes magatartások kiküszöbölésére.
24. Az állam végrehajtói jogköre (*potestas executoria*) a szibenliszti definíció szerint az állam jogainak érvényre juttatása, melynek érdekében az állam végső esetben kényszerítő eszközöket is alkalmazhat. E hatalom gyakorlásakor azonban az állam köteles mindenki jogát tiszteletben tartani, amiből következik, hogy kényszerítő eszközt szükségesség hiányában nem alkalmazhat. Szükség esetén viszont a kényszerítő eszközök alkalmazása az állam számára kötelező. Ezt azonban csak olyan mértékben teheti, hogy az alattvalók készletét érezzék az állam céljával ellentétes, azaz a társadalomra veszélyes magatartások elkerülésére. Ennek során a fokozatosság elvét kell követni.
25. A Martini- és a Zeiller-Egger-féle természetjog számos végrehajtó hatalomhoz tartozó speciális jogkört tárgyal, melyek bemutatását Szibenliszt sem hagyhatja ki, ám azokat más rendszerben elemzi. E jogkörökről kijelenti, hogy nem tekinthetők úgy, mintha eredetüket kizárólag a végrehajtó hatalomból származtatnák, s a végrehajtó hatalom altípusaiként egyedül ennek lennének alárendelve. Ellátásukhoz ugyanis szükség van a törvényhozói hatalomra és a legfőbb felügyeleti jogkör gyakorlására is. A végrehajtói jogkör szükségképpen az állam felügyeleti jogán

keresztül nyilvánul meg, mértékét és érvényesülésének területét pedig a törvényhozói hatalom írja elő. Utóbbi kijelentésével Szibenliszt óvatosan kifejezésre juttatja azt a Rousseau által megfogalmazott követelményt, mely szerint a végrehajtást alá kell rendelni a törvényhozásnak.

26. Szibenliszt megállapításaiból arra következtethetünk, hogy egy bizonyos fokig nála is megjelenik a bírói hatalom végrehajtói hatalomtól való elhatárolásának igénye. Erre utal egyfelől az állam büntető hatalmának (*suprema criminalis potestas*) gyakorlásával kapcsolatban kifejtett álláspontja, miszerint a büntetések megváltoztatására vonatkozó jogot (*jus poenas mutandi*) az uralkodó kizárólag jogalkotóként gyakorolhatja, vagyis törvényi szabályozás keretében módosíthatja a büntetések kiszabásának módját és mértékét. Ez a jog törvényhozó hatalomként tehát kétségtelenül megilleti, hiszen az állam törvényeit mindig az adott körülményekhez kell igazítani. Végrehajtó hatalom gyakorlójaként azonban e téren már korlátokba ütközik, a végrehajtásnak ugyanis meg kell felelnie az aktuális törvényeknek. Következésképpen a bírói ítéletekre csak akkor terjed ki, ha azok a törvény szándékával ellentétesek. Másfelől bár szerzőnk formailag a Martini és Egger féle koncepcióhoz igazodik, amely a bírói hatalmat az univerzális jogként aposztrofált állami végrehajtás speciális eseteként tartja számon, tartalmi vonatkozásán túl azonban szerkezetileg is kiemeli ebből a körből. A bírói hatalom nála az univerzális felségjogok említését követően az első helyen szerepel, mely – a Martini és Egger-féle felfogástól eltérő – szerkezeti változtatás szintén értékelhető a bírói hatalom önállósága felé tett egyfajta lépésként.

27. Szibenliszt az állam büntetőjogi hatalmának kifejtéséhez büntetőjogi szemlélettel közelít, s Martini és Virozsil Antal munkáinál is részletesebben foglalkozik büntetőjogi intézményekkel, elvekkkel. Nála is alapkövetelmény a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek érvényesülése, valamint a polgári jog szempontjából törvényellenes cselekményeknek a bűncselekmények köréből történő kivétele. Martini természetjogát egészíti ki az elkövetőkre vonatkozó korabeli ismeretekkel, a bűnrészesség tanát pedig Vuchetich Mátyás tanához képest továbbfejlesztett változatban ismerteti. A büntetési célokat több szempontból is elemzésnek veti alá, ütközteti az egyes elméleteket és saját nézeteit, amellyel

meghaladja korát, hiszen a 19. század első harmadában Magyarországon a büntetés céljára vonatkozó felfogások elméletté formálása még váratott magára. Martinihez hasonlóan Szibenliszt is igazságtalannak tekinti a becsületcsorbító és testcsonkító büntetéseket, a talio elvének alkalmazását, a száműzés büntetését pedig hasznossági szempontból veti el. A halálbüntetés alkalmazhatóságának megítélésekor pro és kontra érveket vonultat fel, melyek konklúziójaként azt *ultima ratio*-ként fenntarthatónak tartja. A tortúra intézményét azonban semmilyen körülmények között sem tartja megengedettnek. Nem fogadja el Martini álláspontját, aki szerint a tortúra alkalmazása az állam érdekében bizonyos feltételek esetén ajánlott. Szibenliszt szerint viszont a kínvallatás tipikusan megbízhatatlan eszköz a valóság kiderítésére, így az állam érdekét semmiképpen sem szolgálhatja.

28. A bírói hatalom tárgyalása után sorrendben legjelentősebb speciális jog, a rendészeti jogkör (*jus polittiae*) bemutatására kerít sort Szibenliszt. Ezt a jogkört egy olyan állami felségjognak tekinti, amely az állam biztonságának védelmét, az ez ellen ható erők elhárítását szolgálja. A rendészet (*jus polittiae*) a szibenliszti koncepcióban a korábbi nézetektől eltérően a végrehajtó hatalomnak, vagyis a kormánzatnak egy részfeladatát képezi. E feladatkör valamilyen jövőben bekövetkező veszély elhárítására irányul, azon eszközök meghatározására, melyektől a polgárok mindennapi életvitele függ.
29. Szibenliszt Martinitól eltérően és Eggerhez hasonlóan az állam hatalom-átruházásra vonatkozó felségjogának „*De jure potestatis mandandi*” címmel önálló fejezetet szán. Martininál ugyanis ez a felségjog *Ius circa bona et munera Civitatis* kifejezés alatt az állam vagyongazdálkodási jogával együtt kerül tárgyalásra. Szerzőnk azonban az Egger-féle felfogástól is eltér, hiszen e fejezet keretébe illeszti be a hadügyi szolgálatot is magába foglaló *jus armorum*-ot. Ezt azzal lehet indokolni, hogy a közhivatalnoki jog általános elveinek jelentős része a hierarchikus jellegű hadügyi igazgatásban gyökerezik, a közszolgálat pedig katonai és polgári igazgatásra oszlik.
30. Az uralkodói jogok és kötelezettségek az alattvalói jogokkal és kötelezettségekkel állnak párhuzamba. Ebből a megfontolásból tér ki Szibenliszt olyan

közhivatalnokokat megillető jogosultságokra, melyekről Martini még nem szól. Álláspontja szerint a közhivatalnokok hivatalos személyek, akik e minőségükben speciális jogokkal és kötelezettségekkel bírnak. De ilyen jogként említi a megfelelő előmenetelhez, javadalmazáshoz való jogosultság mellett a nyugellátáshoz való jogot, ezáltal erősítve a közhivatal élethivatásként való felfogását.

31. Szibenliszt kifejti, hogy egy állam gazdasági életének irányítása mindig fontos helyet foglal el a központi igazgatásban, hiszen ez határozza meg az adott állam gazdasági alapját. Eszerint az állam igényt tarthat arra, hogy saját eszközeivel az állam céljának elérése, a közjó előmozdítása érdekében megszervezze saját gazdasági életét. Az állam vagyonkezelői joga (*jus circa bona civitatis*) kiterjed minden olyan eszközre, amely az állam céljának előmozdítását szolgálja, ennél fogva vonatkozik minden olyan vagyónra, amely az állam fennhatósága alá tartozik (*bona in Civitate*), így érinti a köz- és a magánjavakat egyaránt. Ide kapcsolható Szibenliszt azon – többször is megfogalmazott – megállapítása, hogy a tulajdonjog elismerése és védelme kizárólag az állam keretei között garantálható. Ebből adódóan az állam kötelessége az össznemzeti vagyon (*nationale dominium*) – így a magán- és közjavak – megóvása, gyarapítása. Szibenliszt értelmezésben az állam tulajdonosi funkciója (*dominium*) közhatalmi funkció (*imperium*), így az állam vagyonkezelői joga nem önkényesen, hanem mindig csak a közösség céljainak alárendelten érvényesíthető. Szibenliszt hangsúlyozza azt is, hogy a közvagyon kezelésének célját minden esetben törvényekben kell meghatározni.
32. A nemesi adómentesség töretlen érvényesülésének időszakában Szibenliszt síkra száll az egyenlő és arányos közteherviselés racionalitása mellett, a magánvagyonnal szembeni pénzügyi hatalom érvényesítését pedig csak kisegítő jelleggel engedi meg akkor, ha az állam működtetésére a közvagyon nem elegendő. Általános elvként fogalmazza meg, hogy a közköltségekhez való hozzájárulásnak meg kell egyeznie a költségráfordítás szükséges mértékével, s hogy a szükségesség megszűnésével megszűnik a magánvagyonból történő hozzájárulási kötelezettség is. Senkit sem illet immunitás a magánvagyonra kiterjedő pénzügyi hatalommal szemben, a hozzájárulásra kötelezést pedig a polgárok anyagi lehetőségeihez kell igazítani. A kisajátítási jog alkalmazása is csak szükséghelyzetben, vagy egy

nagyobb közhaszon elérése érdekében történhet mintegy *ultima ratio*-ként. Mindaddig, amíg az állam célja ennél kíméletesebb eszközökkel is elérhető, a kisajátítási joggal nem lehet élni. A kisajátított vagyon, illetve személyes szolgáltatás fejében pedig kártalanítás jár.

33. Szibenliszt az állam és az egyházak közötti viszonyt a Martini által felsorolt állami jogköröket rendszerbe illesztve és fogalmilag új megközelítésbe elemzi. Az egyház belső ügyeibe való beavatkozást az állam jogköréből vezeti le, s azt természetjogi alapon indokolja. Mivel azonban az állam hatalma az egyházak tekintetében Szibenliszt idejére – II. József pátenseinek köszönhetően – már a gyakorlatban is erőteljesen megnyilvánult, Szibenliszt árnyalt megközelítést alkalmaz. Martinihez képest hosszabb és logikusabb magyarázatokkal igyekszik alátámasztani az egyházi hitélet fontosságát, sőt a *jus circa sacra* és a *jus in sacra* közötti különbségtétellel az állami beavatkozás bizonyos korlátozását hangsúlyozza. Kiemelt jelentőséget tulajdonít a lelkiismereti és vallásszabadságnak, s az egyházakat alapvetően az állam területén létrehozott más társulásokkal, testületekkel azonos elvek mentén ítéli meg. Szibenliszt törekvése egyúttal válasznak tekinthető arra a 19. század első felében megjelenő egyházakkal kapcsolatos problémákra is, amelyek a jozefinista egyházpolitika következményeiből adódtak. Az általa is vallott államfelfogás egy világi állam előképét vetíti előre, amely az egyház gyámkodása alól régóta felszabadult, sőt *maxima societas*-ként új indokok alapján formál jogokat az egyházakkal szemben. Ebben a koncepcióban a katolikus egyház államegyházi jellege nem jelenik meg, az államegyház kérdése pedig a felekezeti semlegesség aspektusából vetődik fel, amely szerint az állam egyenlő befolyást gyakorolhat valamennyi felekezetre.

34. A szibenliszti természetjogban jeleit látjuk annak a törekvésnek, amely rendszertanilag az uralkodói jogokat és kötelezettségeket az alattvalói jogokkal és kötelezettségekkel párhuzamba állítva szemléli. Ez a tendencia figyelhető meg abban, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően nála az uralkodói felségjogokkal nem az alattvalói, hanem az uralkodói kötelezettségek állnak párhuzamban. Megfigyelhető, hogy Szibenliszt az alattvalói kötelezettségek mellett jelentős hangsúlyt fektet az alattvalói jogokra. Így az alattvalói kötelezettségeket tárgyaló

fejezetben olvashatunk arról, hogy a polgároknak joguk van az állam által garantált jogbiztonságra (*securitas iurium*), az állam területén történő tartózkodásra, bizonyos feltételek mellett az önkéntes emigrációra, továbbá arra, hogy jogkövető magatartás tanúsítása esetén ne lehessen őket az ország területéről kiutasítani, kitoloncolni. Ebben a körben említi meg az igazságszolgáltatáshoz való alattvalói jogot is.

35. Az alattvalók jogait nem külön fejezetben tárgyalja, ezekről az egyes uralkodói felségjogok magyarázatánál olvashatunk. Így például a bírói hatalomnál van szó arról, hogy mindenkinek joga van a bíróság előtti egyenlőséghez, bíróság előtti képviselőhez, az ártatlanság védelméhez. Ezen túl több fejezetben tárgyalja az ember veleszületett és szerzett jogait, az élethez, az önfenntartáshoz, az emberi méltósághoz, megbecsüléshez, jó hírnévhez való jogot, a szólás- és vallásszabadságot, a függetlenséghez, tulajdonhoz való jogot is. Ezek a második könyvben szétszórta tárgyalta alattvalói jogok kiegészítéseként jelennek meg.
36. Ehhez hasonlóan az alattvalói kötelezettségek felsorolását szintén kiegészítik az egyes felségjogoknál írt megállapítások. Így például az állam vagyonkezelői jogának tárgyalásakor olvashatunk arról, hogy az alattvalók kötelesek a közköltségekhez vagyoni képességeikhez mértén hozzájárulni. A legmarkánsabb, klasszikusnak mondható kötelezettségek azonban külön fejezetben egységesen szerepelnek. Itt kap helyet az állampolgári engedelmesség, a jogszabályok betartásának kötelezettsége, a hadkötelezettség, a kiskorúakról történő gondoskodás, valamint a közterhekhez való hozzájárulás kötelezettsége.
37. Szibeniszt Mihály államtana a klasszikus elveket követi. Miután felvázolta az egyes államformák típusait, jellegzetességeit, olyan fontos kérdéseket érint, melyek főleg a monarchikus államberendezkedésre vonatkoznak. Ez nem véletlen, hiszen ezek a kérdések Szibeniszt saját korának aktualitásai is egyben. Így ebből az aspektusból válik vizsgálódása tárgyává az uralkodó aktusainak megítélése, azok törvényeknek való alávetettsége, az államhatalom, a közvagyon és az állam részterületének elidegenítése, az uralkodó kérdőre vonhatóságának és az ellenállási jognak az érvényesíthetősége. Túllépve Martinin, aki a *Princeps legibus solutus est* elv kérdésében azt a megállapítást teszi, hogy a monarcha mint közhatalmat

gyakorló személy, Istenen kívül semmilyen törvényhozót nem ismerhet el maga fölött. A szibenliszti megközelítés szerint az egyeduralkodó a közhatalom gyakorlása során nem mentes a korlátoktól. Azok az alaptörvények, amelyek az egész közösségre vonatkoznak, az államberendezkedésre irányuló szerződés folytán (*pactum constitutionis*) az egyeduralkodóra is kihatnak, jogait e törvényeknek megfelelően kell gyakorolnia, tekintetbe kell vennie a szerződésben vállalt kötelezettségeit. Szibenliszt azon az állásponton van, hogy az egyeduralkodó kormányzati tevékenységét az alattvalók kritika alá vethetik. A végrehajtó hatalom csak a törvényeknek alávetetten gyakorolható, ezért ha ez nem így történik, a polgárok az ellenállás jogának különféle eszközeivel élhetnek a fokozatosság és arányosság elvének betartása mellett.

38. Az államformák bemutatása azt a célt is szolgálta, hogy azok előnyeit és hátrányait megismerve a korabeli jogtanuló közösség fogalmat alkothasson a helyes államformáról. Ebben a véleményformálásban Martini a monarchikus államforma mellett érvel. Szibenliszt azonban hangsúlyozza, hogy nincs olyan államberendezkedés, amely önmagában valamelyik államformát tisztán megvalósítaná, így végső soron a vegyes államformára tereli a figyelmet. Ez az az államberendezkedési forma, ahol az államhatalom megosztásának kérdése szóba jöhet, megjelenítve egyúttal azt az eszmét, amely úgy tekinthető, mint a hatalommegosztás elvének előképe, s melyre Szibenliszt kijelenti, hogy az ilyen hatalmi formának különös előnyei vannak.

39. Az *imperium* Szibenliszt szerint nem veleszületett, hanem szerzett, hipotetikus (bizonyos feltételekhez kötött) jog. Ebből a szempontból vizsgálja az államhatalom megszerzésének és megszűnésének eseteit. Ami az államhatalom megszerzését illeti, Szibenliszt itt is hangsúlyozza, hogy annak szerződésen kell alapulnia, és ez akkor is igaz, ha a gyakorlatban az államhatalom megszerzése törvényi úton történik. Az államhatalom megszerzésének, megszűnésének kérdését Szibenliszt minden esetben a társadalmi szerződés szemszögéből vizsgálja, ám nem hagyja figyelmen kívül azokat a történelmi tapasztalatokat sem, amelyek a korabeli európai társadalmakat jellemezték. Meglehetősen részletességgel elemzi a patrimoniális és hitbizományon alapuló királyságok esetében történő trónutódlásra

vonatkozó elveket. Az államhatalom megszűnésének esetei közül szintén azokat vizsgálja tüzetesebben, melyek a monarchiákra jellemzőek. Ebből adódóan tradicionálisan a trónfosztás, trónbitorlás kérdésének szán alaposabb magyarázatot. A fentieket összegezve tehát arra a megállapításra jutottam, hogy Szibenliszt természetjogi műve a természetjogi gondolkodás továbbfejlődése szempontjából – az eddig napvilágot látott kritikai véleményekkel szemben előrelépést jelentett. Szibenliszt műve a Zeiller-Egger-féle Martini-magyarázathoz képest eltérő szerkezeti egységben tárgyalja azokat a jogintézményeket, amelyek mind Martininél, mind pedig a Zeiller-Egger kommentárokban megtalálhatóak. Zeiller és Egger művei Szibenliszthez képest szerkezetileg jobban igazodnak Martini tételeihez, de kommentár jellegüknél fogva terjedelmileg szintén meghaladják azt. Ami azonban lényeges, hogy Martini állításait a kanti eszmeiség mentén fejlesztik tovább, melyet Szibenliszt is természetjogi felfogásának alapjává tesz.

A Szibenliszttel szembeni kritika megfogalmazása során arra is figyelemmel kell lennünk, hogy művének célja nem egy önálló, saját téziseken alapuló jogbölcselet kimunkálása volt, hanem a Magyarországon hivatalosan előírt Martini-féle tanok magyarázata, mégpedig joghallgatók számára kiadott egyetemi tankönyvként. Márpedig amennyiben művének tankönyvként való hivatalos elismerését szerette volna elérni, nem rugaszkodhatott el ennél nagyobb mértékben az államilag elismert dogmáktól.

Ennek ellenére az általa kifejtettek Martini felfogásához képest több lényeges ponton eltérő, haladóbb álláspontot képviselnek, ezért elhamarkodottnak és kellően nem megalapozottnak tartom azt a véleményt, hogy Szibenliszt Martini-epigonként egy „mozdulatlan XVIII. századbeli államelméletet” képvisel, s a kérdésekre „gyakran feudális válaszokat ad”.

Összehasonlító elemzésen alapuló értekezésem által a korábbi, elnagyolt (a fontosabb részletek felett elsikló) kritikákhoz képest részletesebb – és reményeim szerint hitelesebb – képet kaphatunk Szibenliszt Mihály természetjogi felfogásáról, melyen jogi tanulmányaik során a reformkor számos jelentős gondolkodója és politikai szereplője, így Deák és Eötvös is nevelkedett. Ha Szibenliszt munkásságát reálisabban értékeljük, újabb megvilágításba kerülhet a felvilágosult abszolutizmus által

támogatott és Martini nevével fémjelzett, de utódai által fokozatosan átértelmezett azon természetjog, amely az önálló magyar jogbölcseleti gondolkodás kiinduló, s egyben vitapontjává vált.

IV. Az értekezés témakörében megjelent publikációk jegyzéke

1. Az állam büntetőjogi hatalma Szibenliszt Mihály művében

In: *Doktoranduszok Fóruma* Miskolci Egyetem. A 2005. november 9-én tartott konferencia szerkesztett kötete, A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Szekciókiadványa 209-215. pp.

2. Büntetőjogi alapelvek Szibenliszt Mihály *Institutiones juris naturalis* című művében

In: *Jogtörténeti Tanulmányok VIII.* Szerkesztette: Béli Gábor, Kajtár István, Szekeres Róbert, Kiadja: PTE BTK-PTE ÁJK Pécs, 2005. 405-429. pp.

3. Szibenliszt Mihály általános államtana

In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica. Tomus XXV/1.* Szerkeszti: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kari Kiadványokat Szerkesztő Bizottsága, Miskolc, University Press 2007. 121-139. pp.

4. „*Jus circa bona civitatis*” mint az állam vagyonkezelői joga Szibenliszt *Institutiones juris naturalis* című műve alapján

In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica. Tomus XXVI/1.* Szerkeszti: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kari Kiadványokat Szerkesztő Bizottsága, Miskolc, University Press 2008. 139-157. pp.

5. „*Potestas judiciaria*” mint állami felségjog Szibenliszt institutióiban

A 2009. november 12-13-án megrendezésre került „*IV. Szegedi Jogtörténész Napok*” elnevezésű konferencián tartott előadás szerkesztett változata. (Megjelenés alatt)